

Meninger

Etterpåklokskap øker skammen

Etterpåklokskap gjør det umulig å vurdere beslutninger fra 10 til 15 år tilbake upåvirket av dagens kunnskap.

Kronikk

Thorvald Hærem og Jan Ketil Arnulf

Professorer i organisasjonspsykologi,
Handelshøyskolen BI

Idag synes mange det er helt ubegripelig at kronprinsesse Mette-Marit og maktpersoner knyttet seg til Jeffrey Epstein. Men denne synsingen skyldes etterpåklokskap og effektene av sosiale nettverk. Vitenskapelig sett forstås dette gjennom svindelens psykologi. Denne bygger på at tillit er handelsvare i nettverk.

Mennesker går god for hverandre

En klassisk illustrasjon handler om en ung mann som ba den rike finansmannen J.P. Morgan om et lån. Morgan ga ham ingen penger: «Men la meg gi deg noe like verdifullt.» Morgan gikk da over borsgulvet med armen over mannens skulder mens meglernes så dem. Arm i arm med Morgan ble mannen plutselig viktig og kredittdyktig. Långivere kom i tur og orden.

Tillit er i praksis dømmekraft uten kontrakter – mennesker går god for hverandre. Epstein bygget et nett av svake koblinger til å utnytte denne effekten. Kjente mennesker assosierer seg med

kjente mennesker, og relasjonen gir gjensidig nytte og tillit. Noen knyttet han til seg med tettere koblinger.

De fleste som knyttet seg til Epstein, lot seg forføre av denne mekanismen uten å forstå hvordan de bidro til hans legitimitet. For noen påvirket kontakten kanskje ingen beslutninger i jobben, mens andre kan ha gått lenger og gitt gjenytelser som gjør dette til korrupsjon.

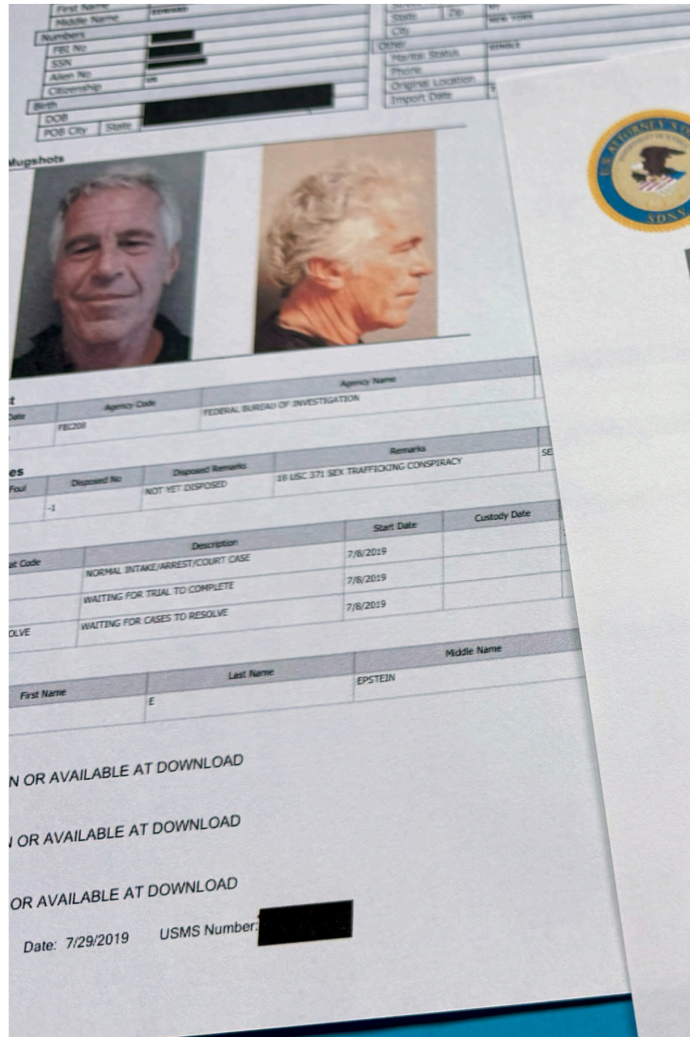
Overvurderer hvor forutsigbart alt var

Svindels psykologi forstås først når man ser hvordan situasjonen fremstår forskjellig før og etter at svindelen er avslørt.

Nå vet vi hvor ødeleggende Epsteins handlinger var for flere titalls mindreårige jenter. Svindelen må forstås ut ifra oppfattelsen av Epstein da tilliten ble bygget, og ikke etter publiseringen av 20 års etterforskning av hemmeligheter.

«Etterpåklokskap» er en kjent beslutningsfelle: «Det ville ikke skjedd meg!» Vi går i denne beslutningsfellen fordi når utfallet først er kjent, er det nesten umulig å tenke seg tilbake til beslutningssituasjonen slik den faktisk var.

Etterpåklokskap, i forskningen kalt «hindsight bias», gjør at vi overvurderer hvor forutsigbart alt var. Vi legger all vekt på hva vi nå vet, og null vekt på

Samfunnets syn på Jeffrey Epstein i perioden fra 2008 til 2015 kan måles i hvor mange saker norsk presse publiserte om Epstein den gang, skriver innleggsskribenten. Foto: Jon Elswick, AP/NTB

svindelfaren, altså hvor effektivt Epstein brukte nettverk og status til å oppnå sine mål.

Dermed gjør etterpåklokskapen det umulig å vurdere beslutninger fra 10 til 15 år tilbake upåvirket av dagens kunnskap. Når bevisstheten først er fylt av brutale fakta, er det umulig å tørke av tavlen. Vi blir aldri uvitende igjen og har ikke tilgang på situasjonen den gang beslutningen ble tatt.

Pressens dømmekraft

Forskningen på etterpåklokskap tilsier at dagens vurdering av Mette-Marits beslutning i 2011 uunngåelig er farget av ny kunnskap: Den store Epstein-oppvåkningen var rettsaken i 2019, hvoretter Epstein tok livet sitt. I 2016 kom Donald Trump, i 2017 kom #metoo-bevegelsen,

Trump og Epstein-dokumentene ble en sak, og først i 2026 er en stor del av Epstein-dokumentene publisert. Det er i lys av disse at Mette-Marits dømmekraft trekkes i tvil.

Samfunnets syn på Epstein i perioden fra 2008 til 2015 kan måles i hvor mange saker norsk presse publiserte om Epstein den gang. Et enkelt søk i mediearkivet Atekst dekker alle norske aviser og tidsskrifter. Fra disse syv årene finnes et sted mellom 42 og 79 artikler om Epstein. Mesteparten av dem var kjendisreportasjer om britenes daværende prins Andrew. Ellers var det tre oppslag i VG, ett i DN, fire i Aftenposten, to i NRK og to i TV 2. I samme periode hadde mediene totalt sett mer enn 20 millioner oppslag.

Dersom Mette-Marit hadde dårlig

Informasjon

Aftenpostens debattredaksjon
Debattredaktør: Erik Tornes
Adresse: Aftenposten, Debatt,
Boks 1178, 0107 Oslo

Kronikker/debattinnlegg på nett

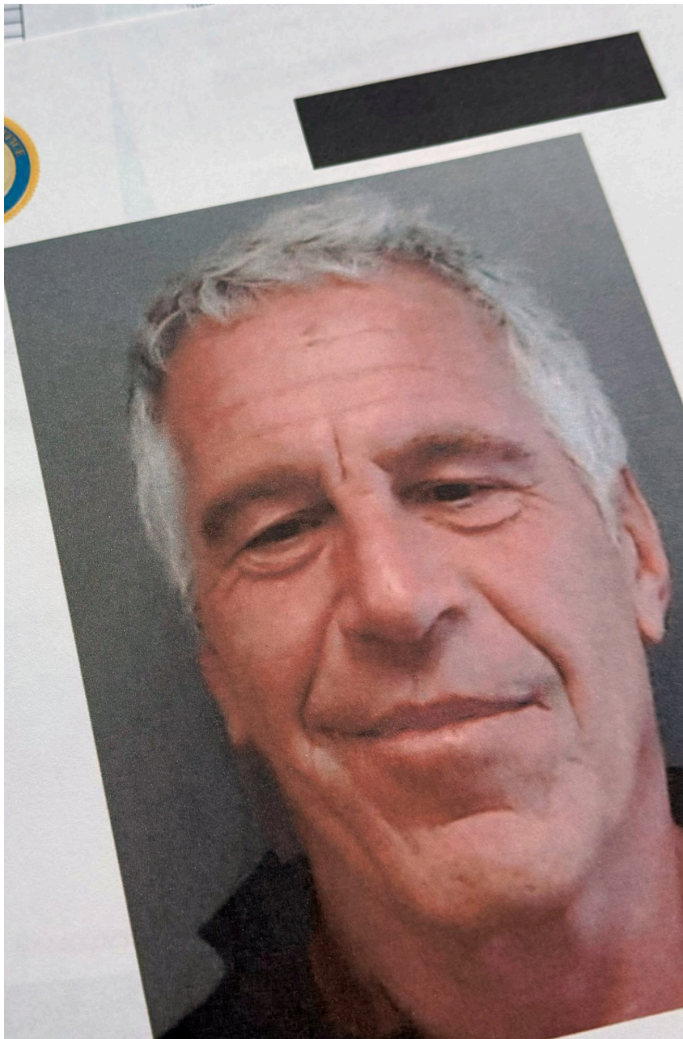
aftenposten.no/meninger
Aftenposten returnerer ikke artikler som blir sendt på papir.

Kronikk

E-post: kronikk@aftenposten.no
Kronikk: maks 6000 tegn inkl. mellomrom. Legg ved portrettfoto.

Debatt

E-post: debatt@aftenposten.no
Hovedinnlegg: 3000 tegn inkl. mellomrom. Legg ved portrettfoto. Kortinnlegg 400-1500 tegn.

dømmekraft ved å ha kontakt med Epstein fra 2011 til 2014, kan vi også spørre hvorfor norske journalister ikke dekket Epsteins oppførsel. Mediene var egentlig bare interessert i prins Andrews forhold til en ung pike. Vi må anta at pressens dømmekraft var omtrent som Mette-Marits.

Gjorde seg til et uunngåelig knutepunkt

Noe av denne kritikken har karakter av *offerklandring*. Dette er en skammekanisme som gjør at ofre for svindel og voldtekter sjelden står frem. På tidspunktet de mange titalls - kanskje hundretalls - unge piker gikk i fellen, var Epstein på toppen av sitt makt- og innflytelsesnettverk.

Forskningen kjenner dette fenomenet godt. Nettverksteori har klassiske innsikter som forklarer Epsteins strategi: De viktigste fordelene i sosiale systemer skapes gjennom såkalte «svake koblinger». Svake koblinger binder sammen miljøer som ellers ikke har kontakt. Epstein var en mester i å bygge «svake koblinger».

Han var hverken forsker, politiker eller

industrileder, men beveget seg mellom akademia, finans, politikk og kjendiseri. Makten lå i «hullene mellom nettverkene»: Ved å kontrollere dørene mellom miljøer som ellers ikke møttes, gjorde han seg til et uunngåelig knutepunkt.

Mellom nettverksglans og etterpåklokskap oppstår en mekanisme som skjuler skammen. Skal vi forebygge, holder ikke moralsk forargelse. Skam er svindlerens viktigste skjold, forsterket når handlinger skjules bak mektige forbindelser i svake koblinger. Og journalistenes etterpåklokskap øker skammen.

Vi blir aldri uvitende igjen og har ikke tilgang på situasjonen den gang beslutningen ble tatt

Jeg kan si ja til å avslutte livet, men jeg får nei til livsforlengende medisin

Resultatet er at ALS-pasienter har rett til å gi opp, men ikke rett til å kjempe videre.

Debatt

Kirsten Jacobsen

ALS pasient

Jeg er en 62 år gammel kvinne med amyotrofisk lateralsklerose (ALS) i avansert stadium. Som pasient med pustestøtte kan jeg når som helst avslutte livet ved å stanse puste-hjelpen.

Jeg får imidlertid nei fra Helse- og omsorgsdepartementet til å prøve livsforlengende behandling med medisinen ILB, siden det anses som uforvarlig.

Medisinen ILB testes nå i kliniske studier i Norge med 116 ALS-pasienter. Tidligere studier har vist lovende resultater og få bivirkninger.

Jeg er kommet for langt i sykdomsforløpet til å kunne delta i studien og har derfor søkt om å få kjøpe medisinen privat. Regelverket åpner for dette gjennom godkjenningssøknad. Likevel avslås søknaden.

Paradoks

Det er vanskelig å forstå hvorfor behandlingen skal være forvarlig i studien, men uforvarlig utenfor, når studiens pasienter ikke følges opp mer omfattende enn det som ville vært tilfelle ved individuell behandling under ansvar fra lege.

Professor i helserett ved UiO, Anne Kjersti Befring, har påpekt at hun ikke kan se at gjeldende forskrift gir grunnlag for å avslå slike søknader. Hun understreker at usikkerhet om effekt ikke kan være avgjørende når pasienten ikke har andre behandlingsalternativer, og at «forvarlig» må vurderes konkret ut fra den enkeltes situasjon.

Dette viser at avslaget ikke bare er et

medisinsk spørsmål, men også et spørsmål om tolkning og etikk.

Saken har vært oppe i Stortingets spørretime. Helseminister Jan Christian Vestre (Ap) baserte sitt svar på byråkratiets tolkning av regelverket og åpnet ikke for at dagens ALS-pasienter skal få sine søknader revurdert.

Uforståelig

Dermed står jeg i et paradoks jeg ikke kan forstå:

Jeg kan når som helst avslutte livet under overvåking av helsepersonell, men jeg får ikke prøve en lovende medisin som allerede brukes i en norsk studie. Det som kalles «forsvarlighet», brukes til å nekte meg muligheten til å ta en informert risiko når alternativene mine er uttømt.

Resultatet er at ALS-pasienter har rett til å gi opp, men ikke rett til å kjempe videre.

Regelverket praktiseres uetisk og brukes feil. Når ledende juridiske fagfolk mener avslaget mangler rettslig grunnlag, bør politikerne ta ansvar og sikre en mer romslig og individualisert anvendelse av regelverket.

Jeg ber derfor politikerne om å bruke det handlingsrommet som faktisk finnes i regelverket, og gi alvorlig syke pasienter muligheten til å ta informerte valg om eget liv.

La dødsdømt få et håp.

Som pasient med pustestøtte kan jeg når som helst avslutte livet ved å stanse pustehjelpen

Jeg står i et paradoks jeg ikke kan forstå, skriver Kirsten Jacobsen. Foto: Privat